

Purkyňův samovar

V přírodních vědách existuje zásadní rozlišení mezi procesem a výsledkem. Tento rozdíl vysvětluje, proč je tolik uznávaných vědců omezenými a pošetilými lidmi a proč je tolik moudrých učenců pokládáno za slabé vědce.

E. O. Wilson

Připadá mi, že výrok známého sociobiologa se k osobnosti J. E. Purkyně dá dobře vztáhnout v tom smyslu, že ten nepatřil ani do jedné, ani do druhé kategorie jednostrannosti, ale jeho význam spočívá právě v konzistenci vědce-experimentátora a vědce-myslitele o širších souvislostech. (A Wilson – stejně jako Purkyně coby „přírodovědec s filozofickou koncepcí“ – má k tomuto biologovi náprah v podobných snahách propojit poznání z většího okruhu disciplín, než je mateřská specializace, aby vznikl společný základ pro další výklad.) Ta přirozenost spojení profesního účinkování Jana Evangelisty s filozoficky vyjádřeným světovým názorem téměř evokuje otázku, jestli zaškakulování pod panteistickou naturfilozofii není jen „železnou košilí“ terminologické zažitosti. Purkyně tu vyčnívá nad konvenční metriku nazírání na vědce v jakékoli zatímní době, ačkoli ho soudobý národ v mediální soutěži Největší Čech (Česká televize, 2005) lidovým hlasováním umístil až na 40. místo (z vědců získal na dnes tak populárních žebříčkových prýčích 19. místo Jaroslav Heyrovský a 23. příčku Otto Wichterle).

Avšak od začátku: Tahle vzpomínková črta na první polovinu 70. let 20. stol., tedy dobu husákovské normalizace, je mimo jiné troškou do mlýna reflexe „ztracené“ generace přírodovědců, kteří tehdy (navzdory všemu) studovali a jestliže později nějak pragmaticky nevycházeli s režimem, spadli po r. 1989 do éry obnovy nepřipraveni a věkově za zenitem. U těch, co nepracovali zrovna v oborech politicky zcela indiferentních nebo dokonce z hlediska režimu prestižních (každý výstup byl posuzován jako politikum s plusovým nebo minusovým znaménkem), se dnešní způsob výkonového hodnocení s dalšími

implikacemi bezohledně podepisuje na perspektivě pokročilých let jejich profesního životaběhu.

Přesto lze nalézt světlé okamžiky v paměti té nevlídné doby, které se s postupem času za prohlubování deziluzí ze současnosti jak ve vědě, tak v celkové společenské realitě jeví stále víc jako pozitivní determinanty výchovy tehdejších adeptů přírodovědy. Jan Evangelista Purkyně, zakladatel Živy, v nich hraje roli – byť převážně symbolicky.

Původně jsem se odhodlával přispět do purkyňovského čísla Živy rozvedenou a možná i ve světle novějších vědomostí

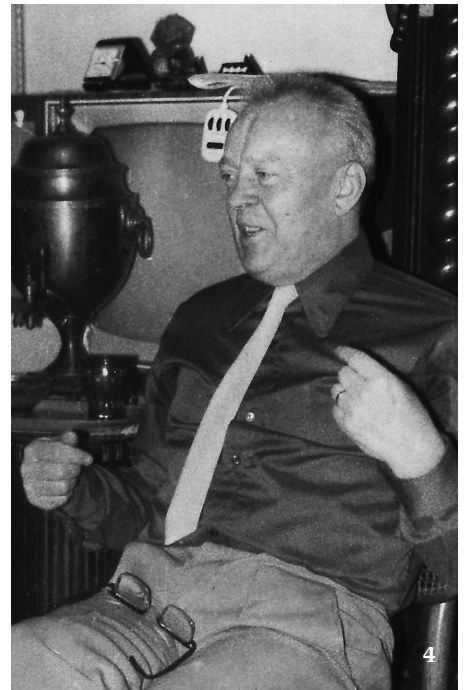
mírně pozměněnou úvahou na téma analogie Purkyňovy a „gaiovské“ koncepce chování Země jako individuální mikrokomponenty vesmíru (viz Purkyně a Lovelock. Živá planeta: skrytý etický rozměr? – Vesmír 1992, 1: 29–31; Byl J. E. Purkyně předchůdcem J. Lovelocka? Naše planeta Gaia a hodnotový systém přírodovědce – Živa 1994, 4: 191). Užitečnější pro čtenáře však spíše bude vzít do ruky reeditovaný originál Purkyňova spisu Útržky zemřelého přírodovědce s doprovodem statí významných lidí, který vydalo Nakladatelství Academia v r. 2010. Namísto toho tedy jen krátká historizující připomínka.

Přiložené fotografie dokumentují neformální bytové besedy, které pro nás, tehdejší studenty Přírodovědecké fakulty UK v Praze pohostinsky organizoval Otakar Matoušek se svou chotí ve vlastním bytě na sídlišti v Malešicích. O. Matoušek (1899–1994) byl známý český přírodovědec (vystudoval geologii), profesor Univerzity Karlovy. Kromě svého původního oboru se zabýval dějinami přírodních věd (napsal knihy Lékaři a přírodovědci doby Purkyňovy, Člověk kritizuje přírodu). Vědu popularizoval – před 2. světovou válkou např. působil jako ředitel přednáškového a vzdělávacího odboru Československého rozhlasu, od r. 1923 do r. 1950 byl redaktorem (1945–50 dokonce editorem, tedy majitelem) časopisu Vesmír. Za nacistické okupace v letech 1939–45 se účastnil odboje a v Pražském povstání v květnu 1945 řídil z pověření České národní rady vysílání povstaleckého rozhlasu; jeho hlas ve výzvách o pomoc Praze se zachoval na dobových nahrávkách. Mnohé zkušenosti nasbíral v USA, nejprve na delším stipendijním pobytu a později při opakovaných návštěvách. Po poválečném komunistickém převratu nemohl na své alma mater dál

1 Přednosta bohnické Psychiatrické léčebny v Praze Vladimír Vondráček v debatě s Otakarem Matouškem (vpravo) a studenty (duben 1973)

2 Studenti na besedách u Matouškových roznášeli čaj v Purkyňově samovaru.

přednášet, Vesmír mu sebrali (v souvislosti s peripetemií kolem článku ke 100. výročí narození T. G. Masaryka). Vědecký azyl O. Matouškoví naštěstí poskytla Československá akademie věd, kde také mohl rozvíjet své purkyňovské bádání.

My jsme o jeho vlivu na starší generaci našich předchůdců slyšeli hlavně v kontextu jím pořádaných „lesních škol“, kde v letní době studenti mohli získávat přímo v přírodě teoretickou výbavu i praktické dovednosti v geovědách nebo v botanice. Byli jsme asi v polovině studií, když se vrátil z USA a na fakultě mu dovolili přednášet metodologii a historii přírodních věd. Purkyně v jeho podání byl poutavý životní příběh nejednoduché osobnosti bojující na mnoha frontách, nešlo o přehled vypracovaných učebnicových úspěchů laboratorního vědce upjatého na kariérní závod.

Nastavená výchova v nevelkém bytu, kam jsme dostávali pozvání, na nás v tehdejších poměrech působila jako exotický výlet do zakázaných končin. Symbol besed s nekonvenčními osobnostmi, z nichž některé už stačily upadnout v režimní nemilost, stál vždy při vstupu do pokoje se sesazenými stoly – Purkyňův samovar. Z něho se nalával do šálků zpravidla odněkud dovezený voňavý čaj. V plných regálech nad našimi hlavami bylo nemálo publikací nějak se dotýkajících velkého biologa a samozřejmě mnoho dalších literárních pokladů. O. Matoušek archivoval množství jak materiálních historických artefaktů souvisejících s přírodovědci, tak písemností nebo zvukových nahrávek. Řada jich byla ještě z první republiky. Silný dojem na nás udělal hlas mezinárodního vánočního poselství lidem dobré vůle (1937), kdy Karel Čapek na rozhlasových vlnách z Prahy zdravil v pohnuté předválečné době Rabíndranátha Thákura a František Křižík Alberta Einsteina. Prof. Matoušek nikdy neopomněl nezapomenutelným gestem ruky ve směru k několika nabitým kufrům (uloženým jak vysoko nad knihami v policích, tak pod nimi) zdůraznit význam uchovávání historie ve všech možných

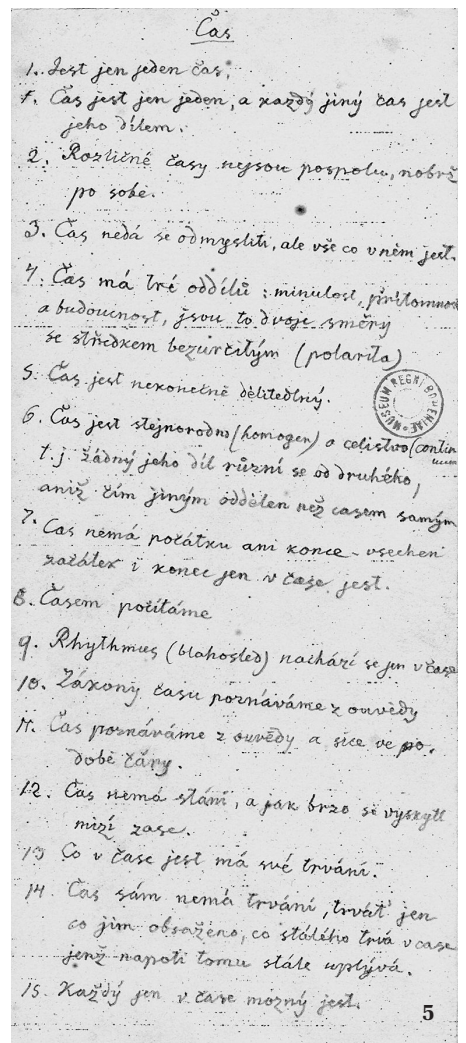
3 Spisovatel Ladislav Fuks, po Bohumilu Hrabalovi a Vladimíru Páralovi ve své době nejznámější prozaik, ceněný – podobně jako básník Miroslav Holub – více v zahraničí než doma. Vedle něho paní doktorka Božena Matoušková (listopad 1973)

4 Karel Höger na besedě u Matouškových s Purkyňovým samovarem po pravici (listopad 1973). Snímky I. Vaňkové

5 Čas. Poznámky. Rukopis J. E. Purkyně. Z Literárního archivu Památníku národního písemnictví v Praze

podobách – kladl nám totéž na srdce. Na besedách jsme si povídali např. s osobnostmi, jako byl endokrinolog Josef Charvát nebo psychiatr Vladimír Vondráček, herci Karel Höger nebo Miloš Kopecký, spisovatel Ladislav Fuks nebo zpěvačka Eva Pilarová. Při návštěvě mikrobiologa a básníka v jedné osobě Miroslava Holuba se mi podařilo domluvit návštěvu u něho v krčském akademickém ústavu, abych se dověděl to, co mě tehdy tolik zajímalo: jak se dá spojit kumšt s bádáním (o M. Holubovi a matouškovských besedách viz Živa 1998, 5: LXXVII). Nadšený a laskavý přístup Otakara Matouška k nám, naivním a nedotčeným elévům přírodovědy, zanechal navždy vryté stopy k pojetí tvůrčího poznávání světa, k hodnotovému zázemí života a k hierarchii toho, co v životě stojí za snažení. Možná by dnešní všeobecně ve společnosti pocíťovaný marasmus po dvaceti letech od posledního politického přelomu potřeboval něco podobného, co bylo díky Matouškově osobnosti dopřáno nám.

Osud Purkyňova samovaru mě zajímal podobně jako osud dalších cenností, které jsme v Malešicích kdysi vídali na vlastní oči. Smutné bylo zjištění, že část věcí byla hned po smrti O. Matouška ukradena ze sklepních prostor jeho posledního pražského bydlíště. Část písemností se dostala do archivních depozitářů ČSAV (dnes Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.). Stejně jako jiná část pozůstalosti od zemřelého syna, MUDr. Jiřího Matouška, který

žil v Německu. Prof. MUDr. Miloš Matoušek, druhý ze synů, od r. 1968 dodnes žijící ve Švédsku, mi laskavě poskytl informaci, že Purkyňův samovar byl součástí dědictví po otci a je tedy nyní v jeho vlastnictví. Zároveň si vážím toho, že vyjádřil možnost podpory jakýchkoli aktivit, které by odkaz celoživotních snah jeho otce ve vzdělání a výchově mladých přírodovědeckých generací rozvíjely.